

Balázs Mihály–Keserű Gizella

KÉT ISMERETLEN RÉGI MAGYAR VERS

Az unitáriusok 16–18. századi prédikációs irodalma jóval kevésbé ismert, mint más felekezeteké. Egy-egy jelentős életmű bemutatására történtek ugyan kísérletek, s készült egy a modern korig eljutó nagy áttekintés is,¹ de az e felekezeten kívül élő szakértők már szinte nem is tudnak létezéséről. Nem válogatnak belőle az antológia-szerkesztők, nem veszik figyelembe a műfaj történetével foglalkozók. Sok oka van ennek, de a legjelentősebbnek kétségtelenül az látszik, hogy a 16. század hetvenes éveitől szinte a türelmi rendeletig csupán kéziratban terjeszthették egyházi beszédeiket is. Ennek a hatalmas terjedelmű kéziratanyagának a feltárása során ugyanakkor előkerülhetnek más műfajú szövegek, köztük versek is. Ezek közül mutatunk be kettőt.

1.

A kolozsvári egyetemi könyvtárban, vagyis az Erdélyi Múzeum Egyesület hajtani gyűjteményében *Gyalai Sámuel prédikációs kötete* cím alatt őrzik az Ms 1777 jelzetű negyedrészt formátumú kéziratot.² A kódexbe közelebről nem ismert névadója a 17. század első felében másolt be magyar nyelvű unitárius prédikációkat és néhány további dokumentumot. Három ízben egy-egy prédikáció végére jutván szignálta is a másolatokat, s közölte azt is, hogy ez 1617-ben, 1620-ban és 1626-ban Tarczafalván történt. A modern számozás szerint 246 lapot számláló összeállítás nagyobb része tőle származik, de talán egy további 17. századi kéz jelenléte is kimutatható. A kötéstábla belső oldalán még egy tulajdonosi bejegyzés olvasható, eszerint 1785-ben egy bizonyos Josephus Fuki tulajdonában volt.

Az alapos tartalmi elemzésre érdemes kódexről eddig azt sikerült megállapítanunk, hogy bőségesen közöl 16. századi unitárius prédikációkat is. Mintegy nyolc esetben talán Enyedi egyházi beszédeinek esetenként erősen átdolgozott változatát őrizte meg, ám mivel a szerzők nevét nem tünteti fel, a teljes szöveganyag azonosítása roppant munkaigényesnek látszik, illetőleg valószínűleg nem is lehet-

¹ GELLÉRD Imre, *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma*, Kolozsvár, 2002. A mű 174–180. oldalán Pozsár Annamária összeállítása olvasható: *A 16–18. századi unitárius prédikációirodalom bibliográfiája*.

² A kódex korábbi leírását lásd Annamária POZSÁR, *Demeter Hunyadi = Ungarländische Antitrinitarier III. Demeter Hunyadi, Pál Karádi, Máté Toroczka, György Válaszúti, János Várfalvi Kósa*, red. Mihály BALÁZS (Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, XXIII), 42–43.

séges. Rendkívül érdekes egység kezdődik viszont a 93. oldalon. Itt előbb két olyan prédikációt olvashatunk, amelyek végén rendhagyó módon ott áll: „hunias diebol valo”, azaz a Dávid Ferenc elítélése után az erdélyi unitáriusok püspökévé megválasztott Hunyadi Demeter prédikációs kötetéből másolta ide vagy kóde-xünk esetleges forrásába valaki.³ A 107. lapon pedig több 17. századi unitárius zsinat határozataiból következnek kivonatok, az 1608. július 2-i kolozsvárral kezdődően. E két szöveg között olvasható az a vers, illetőleg verstördék (102-106.), amelyet az alábbiakban közlünk:

1. Gondviselő Isten, ki mar velem voltal,
Meniből aldasodot enream szállital,
Szentek seregiben engem beszamlalal,
Sok faldalmim után testemben nyugotal.
2. Adiad Uram Isten <hogi> megszarhut testömet,
Mar nie keseritsed <meg> megepet lelkemet,
Az en Christusommal ad meg en reszemet,
Vegied szent markodban Uram en lelkemet.
3. Lassam Uram Isten az en nemzetimnek,
Hogy vezere voltál mint te hüveidnek,
Tündökliek előtted az Galfi nemzetnek
Az ő hírük, nevek, mint igaz hüveknek.
4. Fajdalmas testemben noha megtörödtem,
Miképpen egy szent Job ugyan megepettem,
Keserves kenomban hozad esedeztem,
Mert en segetsegöt masban nem esmerem.
5. Immár Uram Isten tölled ezt megniertem,
Hogy nagi kínaimbol immar kivettem,
Koporsoban Uram kerlek hogy tetessem,
Ezzel földön kerlek hogi megtisztöltessem.
6. Kenomot minniajan földön kik lattatok,
Az en esetemet tü ne csudaliatok,
Mert bizonnial porok vagytok, jól lattiatok,
De az Urat, intlek, hogi tü szolgalliatok.
7. Az tehet veletök <könierve>minden iot, hidgietök,
Meg ölhet, giogithat, betegsegre vethet,
Az örök életben csak ez reszeltethet,
Ha öt nem szolgolod, pokolra is vethet.

³ Hunyadi prédikációiból csak ez a kettő maradt ránk. Ezek eszmetörténeti méltatása Annamária POZSÁR, *Neues zur Biographie von Demeter Hunyadi = György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16–17th centuries*, ed. Mihály BALÁZS, Gizella KESERÜ, Budapest, 2000, 289–295.

8. Tanats ez tünektök hogy megfogadgiatok,
Amaz gazdag utat tü hatra hadgyatok,
Szegegy Lazart, kerlek meg ne utalliatok,
Mert Istennel kedves ez lön, hallottatok.
9. Az Isten igeiet tü giakorolliatok,
Szerelmetök hozzá ebböl mutassatok,
Hogy ha megvetitök Christust, am halliatok,
Ördög fiainak mondgia, azt tudgiatok.
10. Semmi azért embert az ö igeietöl,
Meg ne tartoztassa ö szent törvenietöl,
Hogi el ne vettessek szent Istensegetöl,
De hozza vetessek az ö io kedveböl.
11. En beszedem immar tovab nem nyujthatom,
Mert nagy ut elöttem, mellien el kell mennem,
En magzatom után kell hamar sietnem,
Hogi megtalalhasssam, azt fel kel keresnem.
12. Porra levö testöm ö agiashazaban,
Kerlek, szállitsatok be <agias hazaba> kamaraiaban,
Mint az Isten hatta, hogi nagy haragiaban
Rejtsek el magokot az földnek giomraban.
13. Engemet keserö, kesergö nemzetim,
Kik en nyavaliamban mellettem voltatok,
Eletemben neköm sok iokkal voltatok,
Jutalmat Istentöl ezért tü varjatok.
14. Legelöszer tegöd, tisztelendö attiam,
Kerlek, hogy megbotsass, hogi engem tartottal,
Ha mit vetettem neked, hogy sok ioval voltall,
Istenert engedgi meg, miért hogy Atya voltal.
15. Immar nagy banattal megrakodott Aniam,
Ki faidalmas szüvel elöttem allottal,
Szerelmes ötsemmel rajtam ohajtottal,
<Faidalommal engem ez vilagra hoztal>
Megbocziass mert töllem semmit nem varhattal.
16. Tegedet pediglen, eletem istapja,
Kerlek, hogy megbotsas eletöm hü tarsa,
Mert en most elhagylak, az Ur akarattia,
.....

A 16. strófa utolsó sorát már nem adó másolat tehát nem tartalmazza a vers teljes szövegét, s könnyen megállapítható, hogy a befejezés nem utólagos fizikai

beavatkozás eredményeképpen maradt el.⁴ Elképzelhető, hogy a verset másoló Gyalainak – mert minden bizonnyal az ő kezével íródott le a szöveg – már forrása is töredékes volt, de az sem kizárt, hogy valamilyen okból abbahagyta a vers lemásolását, s később már nem tért vissza hozzá. Feltételezésekbe kell akkor is bocsátkoznunk, ha a vers eredeti terjedelmét próbáljuk meghatározni. Ebben valamelyest segítségünkre lehet az akrosztichon, amely a jelenlegi állapotban a következő: GALFI KATA SEPELIT. Ez nyilvánvalóan az UR-szótaggal egészítendő ki, s az így kapott teljes akrosztichon jelentése: Gálfi Kata eltemettetik. Ha a vers minden versszakkezdő betűje beépült az akrosztichonba, akkor két strófa és egy esetleges kolofon elveszését regisztrálhatjuk.

A halotti búcsúztatók között is találunk ilyenre példát a korabeli versanyagban, Bocskai Istváné például ilyen: neve betűinek megfelelően 13 strófából áll, s egy kolofon zárja a költeményt.⁵ De ennél a műfajnál maradván akad példa az ellenkezőjére is, ahol az akrosztichon csak egy darabig szervezi a verset, a folytatásban már nem adnak ki értelmezhető jelentést a versszakkezdő betűk, nem határozzák meg ily módon a szöveg terjedelmét sem. Ilyen például egy másik erdélyi fejedelem, Báthory Gábor búcsúztatója, amelynek az elején kirajzolódik a PRINCEPS TRANSYLVANIE akrosztichonnak a későbbi másolás során szétesett maradványa, de ez csak a 23. stróféig tart, a terjedelmes költemény további részében már nincs meg.⁶

Ezen az úton tehát nem jutunk el egyértelmű megoldáshoz, de más megfontolásból jóval valószínűbbnek tartjuk, hogy legfeljebb három strófa hiányzik a költeményből. Arra gondolunk, hogy a halotti búcsúztató poétikájának megfelelően az elhunyt Gálfi Kata is elbúcsúzik közvetlen hozzátartozóitól: mint fent látható, kapott egy-egy strófát apja, anyja, s a férjhez szóló soroknál szakadt meg. Bizonyára a további hozzátartozókhoz sem szólt ennél hosszabban, s így az esetleg a testvéreinek, valamint a lányának szentelt további két szakasszal be is fejeződhetett a költemény.⁷

Az adatok töredékes volta miatt végleges eredményre abban sem juthattunk, milyen környezetben és mikor keletkezhetett a vers, s két valószínűsíthető megoldásra teszünk javaslatot.

A) Mivel a 16–17. századi forrásokból név szerint egyetlen Gálfi Katáról tudunk, a *maros-kocsárdi* jelzővel is illetett, tanácsúrrá emelkedett, az 1580-as évek erdélyi politikai életében közismerten nagy szerepet játszó, s életének leírását is ránk hagyó unitárius főúr, Gálfi János leányáról – logikusan következtethetnénk

⁴ Nem téptek ki tehát lapokat, hanem a 106. oldal alá írva egyszerűen nem folytatódik a vers szövege, hanem a 107-en az említett zsinati határozatokat találjuk. Mindennek okát persze csupán sejtethetjük.

⁵ RMKT XVII/1, 87. sz.

⁶ RMKT XVII/1, 103. sz.

⁷ Erről a Gálfi-családról lásd Nagy Ivánt, továbbá JAKAB Elek, *Kocsárdi Gálfi János és a Báthoriak*, Századok, 1895, 785–817. Az általa hasznosított királyi könyvek regesztáinak legfrissebb, mutatókkal ellátott közlése: *Báthory Zsigmond királyi könyvei, 1582–1602*, kiad. FEJÉR Tamás, RÁCZ Etelka, SZÁSZ Anikó, Kolozsvár, 2005 (Erdélyi Történelmi Adatok, VII/3), 606.

arra, hogy róla, illetőleg az ő családjáról van szó.⁸ Az akrosztichon ezt sugallja, s megerősíti a harmadik strófa is, ahol nemzetsége tündöklő híréről és nevéről beszél, tehát tekintélyes családot kell mögé képzelnünk. Ennek a Katának édesanyja Perneszi Erzsébet volt, férje pedig Bagosi Pál, akitől Borbála lánya (később Bánffy Farkas felesége) született. A versben megszólított szerelmes öccse Péter és Ferenc nevű fivérei közül lehet valamelyik, pontos életrajzi adataikat nem ismerjük. Mivel a családi viszonyok alakulását újabb levéltári forrásokkal gazdagító munkálatokra most nincs lehetőségünk, csupán azt jelezhetjük, hogy a versben olvashatók összhangban vannak eddigi ismereteinkkel.

A 11. strófa szerint a sok szenvedéséről beszélő asszony magzatát követve siet a halálba, azaz valószínűleg második, Borbála után világra hozott gyermeke születésekor halt meg a kicsivel együtt. A fejedelem drámai körülmények közepette 1593. január vége táján apját lefejeztette, itt azonban tőle is el tud búcsúzni, tehát ez előtt kellett meghaljon Gálfi Kata. Megtalálná a helyét ebben az esetben költeményünk dogmatikai üzenete is (9-10. vsz.), amelynek lényege a következő két sorban látszik megragadhatónak:

Hogy ha megvetitök Christust am halliatok,
Ördög fiainak mondgia, azt tudgiatok.

Az adott szövegösszefüggésben (a búcsúztató egy kizárólag unitárius szöveget tartalmazó kódexben olvasható) egyáltalán nem a szentháromságot vallók és az azt el nem ismerők vitájára utalhatnak e sorok, hanem az antitrinitáriusok belső polémiáira. Emlékeztetnénk itt arra, hogy versünk a Dávid Ferenc halála utáni rendcsinálás püspöke, a nonadorantistákat (Krisztus istenségét és imáadását tagadókat) elítélő Hunyadi Demeter prédikációi után áll, amelyek főként a radikális antitrinitárius gondolkodók filozófiai érdeklődését bírálják, s bár egész más a versbeli két sor hangneme, a püspök szélesebb értelemben vett állásfoglalásának része volt a Krisztust megvetők elmarasztalása. Egy újabban előkerült adat azt is bizonyítani látszik, hogy ez a kódexet író Gyalai Sámuel környezetében sem lehetett szokatlan. Enyedi György közismert *Explicationes*ének egy példányáról van szó, amely Gyalai, majd Oklándi Ferenc tulajdonában volt.⁹ E két tulajdonos kézírása nagyon hasonló, de úgy tűnik, hogy a hosszabb bejegyzések inkább Gyalai kezétől valók.

A számozatlan előzéklapokon két és fél oldalon összeállítás találunk azokról a bibliai helyekről amelyekkel bizonyítani lehet, hogy Krisztus nem olyan Isten,

⁸ Az apáról és fő művéről figyelmen kívül hagyott jezsuita forrásokat is felhasználó, megjelenés alatt álló dolgozatot írt MACZELKA Csaba, *Őn- vagy történetírás? Javaslat Gálfi János művének újraértelmezésére* címmel megjelenik a 2006-os kolozsvári konferencia kötetében.

⁹ Leírását lásd *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár gyűjteményének katalógusa*, szerk. SIPOS Gábor, Kolozsvár, 2004, 543. (A kolozsvári ferences zárda könyvtára, F 34) Siposék leírása helyesbítésre, illetve kiegészítésre szorul: a címlapon olvasható későbbi possesorokat helyesen adják meg, ám éppen az első esetében tévednek: Sum Samuelis Grad....-ot olvasnak. Az áthúzott név azonban egészen bizonyosan Gyalai és nem Grad. További helyesbítéssel (a következő bejegyzőnél a *misque* helyett *suisque* áll) az is megállapítható, hogy Tarczafalván váltott gazdát a könyv, tehát Gyalaitól közvetlenül kerülhetett Oklándi Ferenchez.

mint az Atya, ami a szentháromságot vallók ellenében használható, s egyetemes unitárius nézőpontot tükröző gondolatmenet. A hátvédlapokon a Luk 2,1-3. egy prédikáció textusaként van megadva, ezután következik maga a prédikáció, amelynek elején különböző időpont-meghatározásokat találunk:

Ez historiában nyolc rendbeli dolgot kell eszünkbe vennünk es megtanolnunk. Először mikoron született az Jézus Christus, tudnia illik a Roma varosanak epitese utan 761 eszetendővel, világ kezdeti utan peniglen 3962, Augustus csaszar birodalmanak 42 esztendeieiben, az Christus születesetől fogva penigh irnak 1619.

A prédikáció végén olvasható *tanolságokból* ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy szerzője Hunyadi követője, nem nonadorantista unitárius volt.

Mondam hogy masodsor arrol tanoljunk, mivel hogy az Jézus Christus Urrá és Christussá rendeltetett az feltámadás után valo uralkodasert es nem ez vilagi fejedelemsegert. Miert mongia tehat az angial, hogy az ü attyjanak, az Davidnak szekiben ül, es az Jachob hazan öröкке uralkodik. Voltanak nemelleyk olyan vallasba, hogy az Christus az sidoknak testi fejedelemsegre ígertetött volna es adatott volna Istentől, de hogy az sidok megöltek, nem viselhette az ő tisztit közöttük. De nem jo ertelem ez, mert ü maga azt monda Pilatusnak, az mint szent Janosnak 8. reszeben meg vagyon irva, az en uralkodasom avagy orszaglasom nem ez vilagbol valo mostan. Im hallod, nilvan, hogy az ő orszaglása es birodalma nem ez vilagi birodalom volt, hanem követhető, mellet az feltamadas utan meglatunk.

Ezután aztán hosszan ecseteli, hogy Krisztus most lelki király, tehát nyilvánvalóan vitatkozik azzal, amit Palaeologus mondott Krisztus eredeti küldetéséről, illetőleg annak átalakulásáról.¹⁰ Mindez azt jelentené, hogy versünk Gyalai egyéb megnyilatkozásaival összhangban védelmezi Krisztus imádhatóságát, frappáns és erőteljes támadást intéz a Gyalai kortársai körében jelen tudásunk szerint többségben lévő nonadorantisták ellen. Ezzel valószínűleg nem a vers lírai alanyának, nem is föltétlenül családjának, hanem inkább szerzőjének véleményét hangoztatja, aki (ha az 1593 előtti szerzetetésnél maradunk) oly elkötelezett híve lehetett püspökének, hogy a műfaj szokványos dogmatikai üzenetét a Jézus imáadását kétségbevonók cáfolatával bővítette, ami persze a reformáció utáni temetési énekekben egyáltalán nem szokatlan. Tekintettel az elhunyt családjának nagy befolyására, ebben az esetben a temetési szertartást bemutató prédikátor valószínűleg a püspök közelebbi környezetéből került ki.¹¹

B) Az eddigiek tehát Gyalait másolónak tételezik, ám lehetséges egy másik hipotézis is a családjára vonatkozó mégoly szórványos adatok alapján. A jelzett

¹⁰ E prédikáció után egyébként egy egyoldalas Compendium conciuclae ductae ex 4, cap. Jerem olvasható: „Szantsatok uj agarat, ne vessetek többbe a tövisek köze.” A hátsótláblán már bizonyosan Oklándi kezével van: „Christus in suo genere habuit summam gloriam, Vide fol. 315, vero non absolute sed respective. Quoad genus Udvarhelyini in partiali negarunt multi argumenta per me opposita.”

¹¹ A század utolsó harmada antitrinitarizmusának sokszínűségéről lásd PIRNÁT Antal, *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok. Gerendi János és a kolozsvári iskola*, Helikon 17(1971), 363–392. Az újabb szakirodalmat is áttekintő megközelítés: Gizella KESERŰ, *The Late Confessionalisation of Transylvanian Unitarians = Sozzini and His Heritage*, ed. Lech SZCZUCKI, Kraków, 2004, 163–188.

adatokat Szentmártoni Kálmán egy közleményében találjuk meg, aki a Gyalai-család történetéről írott hosszabb áttekintését a következőkkel kezdi:

A család első vezéregyénisége Gyallay Sámuel (Gialay, Gyallai Gialai) unitárius lelkész, aki Udvarhelyszéken, Magyarandrásfalván született, 1612-ben Tarczafalván, később Derzsben s 1622-től ismét Tarczafalván volt prédikátor. Feleségül vette Gálffy Miklós benczédi birtokos nemes leányát, s olyan jó módba jutott, hogy már 1645-ben búcsút vehetett a papságtól, s mint vagyonos nemes birtokos élt tovább Keresztúrfi-szék közelében. Nevét nem közéleti szereplésével, hanem azzal tette maradandóvá, hogy fennmaradt tőle egy kéziratos gyűjtemény...¹²

A kódex leírásából nyilvánvaló, hogy Szentmártoni egyik forrása éppen kolligátumunk volt, s Gyalai lelkészi szolgálatának helyszíneire vonatkozó adatait ebből merítette. Ám nem nevezi meg további forrásait, s így ezek újabb kézbevételeivel hiába próbálkoztunk az unitárius gyűjteményekben. Adatai éppen konkrétságuk miatt nem tűnnek légből kapottnak, ezért nem kizárható, hogy a vers éppen a Gálffy-lány Gyalainé temetésére született, azaz a keletkezés idejét későbbre, a 17. század második évtizedére kell (sajnos) tennünk. Persze az is elképzelhető, hogy a rokonság okán lelkesebben másolta a tündöklő Gálfi nemzet hírnevét is megéneklő költeményt.

A fenti javaslatok más-más – egyik szerint sem jelentéktelen – helyet jelölnek költeményünknek a műfaj történetében. Hadd emlékeztessünk arra, hogy halotti búcsúztatók óriási számban maradtak ugyan ránk a 17–18., de nem a 16. századból. 16. századi énekeskönyveink temetési énekei a gyászos alkalommal elmondott tanulságokban és intésekben természetesen nagyon gazdag dicséretes vagy könyörgések, s köztudottan van néhány a legszelesebb értelemben vett memento mori műfajához kapcsolódó terjedelmesebb szövegünk is. Jóllehet középkori szertartáskönyvek szerint a gyászmise után olyan antifónák kíséretében vitték a halottat a sírhoz, amelyek az elhunyt nevében hangoztak el,¹³ a halottat magát megszólaltató búcsúztató alig maradt fenn.¹⁴ Nem a halottak beszélnek tehát ezen szövegek többségében, s kivételnek számít a Bornemisza-énekeskönyvben olvasható *Bátorítás halál ellen* című, a kolofon szerint Szeptetneki János által írt költemény, amelyben a halálra készülő ember a vers beszélője, ám műfaját confessióként, vagyis hitvallásként határozza meg. Nem is számlálja elő hozzátartozóit (s úgy gondoljuk, a búcsúztatóban ennek jelenléte a meghatározó, nem a prosopopeia), hanem enélkül, s általánosságban beszél a földi haza és a világ elhagyásáról.¹⁵ (Úgy tűnik egyébként, hogy maga a műfaji elnevezés még később honoso-

¹² SZENTMÁRTONI Kálmán, *Az alsóbenczédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága*, Keresztény Magvető, 71(1939), 126–127.

¹³ MADAS Edit, *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig*, Debrecen, 2002 (Csokonai Universitas Könyvtár), 117.

¹⁴ Lásd a *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, ed. Iván HORVÁTH et alii, Paris, 1992. (Ad corpus poetarum) műfaji rendszerét és annak szempontunkból is fontos tanulságait megfogalmazó tanulmányokat H. HUBERT Gabriellától: *A XVI. századi protestáns népének mint műfaj*, *Néprajz és Nyelvtudomány*, 38(1980–1981), 339–363; Uő., *A régi magyar gyülekezeti ének*, Bp., 2004 (Historia Litteraria, 17).

¹⁵ További adatok a versről: RPHA, 580. sz.

dott meg, talán Tolnai F. István nevezett először így – *Búcsúztató versek* – 1670-ben egy verssorozatot.)¹⁶

Ismeretlen szerzőnk néhány megbicsaklás ellenére fegyelmezett formakultúrával megírt, 4 soros 12 szótagos strófákba rendezett, egyszerű rímelésű, a verselés szempontjából újítónak semmi esetre sem nevezhető költeménye tehát típusa tekintetében mindenképpen a legrégebbi az eddig ismertek között, s talán a kezdetben csupán kéziratban terjedő verstípus szerencsés véletlen következtében ránk maradt darabja.¹⁷

Ha a mostani változathoz csupán három további strófát képzelnénk hozzá, kifejezett erényként említhetnénk tömörségét is. Bárhogy is van, mindenképpen elismerésre méltó, hogy a sokszor hosszadalmas keret, s az azt lezáró, a halottnak a szót átadó, s bizony többnyire nem túlságosan könnyed átvezető formulák („Ily szokat halljatok...”, „Kit meghallgassatok...”) mellőzésével versünkben azonnal Gálfi Kata szólal meg. Az első szakasz hálaadás, hangja erősen rokon sok népénekből ismert imádságéval, bár azokhoz képest már itt is erősebb a személyesség.¹⁸ Talán az akrosztichon diktálta terjedelmi keret által is kényszerítve az invokációt követően narratív részletekkel egyedivé formált könyörgésben takarékos szóhasználattal képes bemutatni mind magát, mind Jóbéhoz hasonlított szenvedéseit. A közvetlenül a túlélőkhöz szóló, elmaradhatalan intés és tanulság is nagyon tömör.

A verselő tehetségére, dogmatikai iskolázottságára és érzékenységére vall, hogy ennek keretében a szegény Lázár imitációjára felszólító, s kissé enigmatikusnak látszó strófát követően az Isten ígéjéhez való ragaszkodás (önmagában persze nem egyedi) hangoztatása már nem szokványos krisztológiai követelménnyel párosul (lásd feljebb Krisztus imáadásáról 9-10. vsz.).

A könyörgés befejeztét az előtte álló nagy úttal indokló¹⁹ 11. strófával az első, általánosabb mondanivalót hordozó rész után következik a még több személyeséget megszólaltató: a temetésről rendelkező, a távolabbi s közelebbi hozzátartozóktól való részletező búcsúzás.

A vers kimerítő értékelésére nem vállalkozhatunk első (kései) olvasóiként, különös tekintettel arra, hogy nem támaszkodhatunk alapos szövegelemzésekre is kiterjedő feldolgozásra a kora újkori halottbúcsúztatók vonatkozásában. Alszeghy Zsolt tanulmánya²⁰ hosszú időszakot tekint át, terjedelméből adódóan mégsem lehet több gondolatébresztő áttekintésnél; nagyon megfontoltak Csomasz Tóth

¹⁶ RMKT XVII/10, 119. sz.

¹⁷ Versünk cáfolni látszik azt a megállapítást, amely a 17. század végi arisztokrata udvarból származtatja a búcsúztatót. Eredetének feltárásához esetleg ötleteket adhat, hogy a zenetörténészek a máig fennmaradt siratókban többek között nagyon sokféle (pl. középkori egyházi) hagyomány egybeolvadását és transzformálását is kimutatták.

¹⁸ Pl. „Gondviselő Isten halat adok neked, / Mert szunniadozasod nem erkezik neked, / Alom szömeidre soha nem jön neked, / Oly nagy gondod vagion hiueidre teneked.” Sz. XVII/8. 127; másolatai sok kódexben fellelhetők.

¹⁹ Vö. Uz Bálint testamentumával: „Nékem el kell mennem, látjátok, oly útra” RPHA 1478.

²⁰ ALSZEGHY Zsolt, *A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei*, ItK, 1916, 1–21.

Kálmán észrevételei,²¹ Kiss Lajos és Rajeczky Benjámín *Sírató*khöz írt kitűnő előszava pedig sok lényeges kérdést vet föl, ám ezek megválaszolása azóta is várat magára.²²

Úgy gondoljuk, a folkloristák által *kántori búcsúztatónak* nevezett népénekek poétikája szerint íródott, amelynek ilyen korai darabját eddig nem ismertük. A verstípust a sorozatos tiltások ellenére (mint éppen e tiltások bizonyítják) a hagyománytisztelő, vagy csak gyülekezetük kívánságának kevésbé ellenálló egyháziak „beengedték” a temetési rendbe (amelyben helye változékony, legjellemzőbb mégis a sírnál). A tradíció szívósságát a néprajzosok által meghatározott funkciói magyarázzák: ők a túlélő közösség struktúrája átrendeződésének bizonyosságát és mutatóját, a gyász munka segítőjét, az elhunytat a közösség egykori tagjaként megnevező „emlékművet” látnak benne. Akkor is így van ez, ha a halott neve nem kerül be a versbe, csupán néhány meghatározott tulajdonsága alapján a rendelkezésre álló anyagból választanak ráillő darabot. A most közölt vers esetében is számolhatunk tehát (a keresztény imádságok első részbeni beépítése mellett) ilyen szövegközlészekkel – s talán nemcsak azért, mert az egyénre szabott búcsúztató még főrendi asszonyoknak sem föltétlenül járt ki²³ – vagy mintakövetéssel. Másfelől a versfők Gálfi Kata nevére igazítása mellett egyéni lelemény a legerősebb teológiai aktualitást mutató strófa (a nemzetséget dicsőítő is topikus). Egyelőre nem ismerjük korabeli párját, amely hasonló harmóniában vezetne bennünket a haldokló elé, hogy mi is tanúi lehessünk rokonaitól való búcsújának. Csak az ismeretlen szerzési idejüként közölt, 1627-29 táján unitárius környezetben lejegyzett *Forrásra ki viszem fejem...*²⁴ kezdősorú gyönyörű verset érezzük erőteljesebbnek. Formai eltéréseik ellenére erősek a tartalmi hasonlóságok, amit a következő részlet bizonyíthat (2-5. vsz.):

2 Ember fenlő nőmessegem,
Meli hires uala nagi neuem,
Regi nemzetem,
Oh uilágh, uilagh.

3 Eltem fenies ekessege,
Nemzetös eleim neuue,

²¹ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Halotti énekeink és a gyülekezeti éneklés*, Református Egyház, 4(1952), 11–19.

²² *Síratók*= *A Magyar Népzene Tára V.*, sajtó alá rend. és bev. KISS Lajos és RAJECZKY Benjámín, Bp., 1966.

²³ Főrangú asszonynak való megjelöléssel egyik 17. századi énekeskönyvünk nagyon szép síratót közöl (idézi *Síratók*, 24), ami a szövegek lehetséges funkcióváltását, a határok átjárhatóságát, ill. a beválogatás kritériumainak korai instabilitását is mutatja. A hősénekek, a történeti epika és az eposzok kollektív búcsúztatónak nevezett hősbúcsúztatói is természetesen férfiakat gyászoltak, *uo.*, 26.

²⁴ A gondolatmenetünk értelmében a fennmaradt énekeskönyvekből nem véletlenül kimaradt vers első közlője, Korzenszky Miklós Richárd (*Kassai István 1629-i énekgyűjteménye*, ItK 1973, 426–439.) vázolja az Erasmus által kiadott Újtestamentumhoz fűzött kézirat Baranyába kerülésének jelentőségét is.

Jaj mikent ueste,
Oh halal, halal.

4 Lelköm mint keserőgh azon,
Edes magzatim hogi hagiom,
Tülök hogi ualom,
Oh uilagh, uilagh.

5 El ualom, keserü sziuem,
Társomtul, kiuel eltem
Uolt kedues nekem,
Oh halal, halal.²⁵

A rokonversek korai tiltásának (ami természetes bizonyosága az eddig feltételezettnél korábbi elterjedésnek) okát másokkal ellentétben nem a kántor mint egyházi ember közreműködésében látjuk.²⁶ Eddig figyelmen kívül hagyott adat szerint a nyárádszentlászlói unitárius zsinat 1635-ben részletesen intézkedett a temetés rendjéről. Felszólította a híveket, időben értesítsék a lelkészt, hogy megfelelően felkészülhessen a prédikációra, elleneztek idegen lelkészek hívását a temetésre. Ajánlották még „hogy az prédikátor az halottat az élöktől el ne búcsúztassa.”²⁷ Hamarosan követik ezt a csupán a nemeseket felmentő első tiltások a reformátusoknál 1638-ben, 1642-ben.²⁸ Fontos adalékokat tartalmaz Pataki Istvánnak Vér Judithoz írt levele Teleki Mihály temetése előkészületeiről: „A’ búcsúztató versek irasat peniglen lelkem ismereti szerint nem javallom, s az Urfiaknak, ha kegyelmedet szannyak, magoknak nem kell azt meg engedni. A’ mennyi hijjaban valosagok abban vadnak, nem illik olyan temeteshez mint az szegeny Uré leszen s jól tudom maga sem engedte volna meg maga temetésen, noha masokén el szenyvedte.”²⁹

Feltételezésünk szerint a családot soroló rész okozta mindkét egyház ellenállását. A „csupán” egyetemes emberi szokást (a haldokló körül összegyűlnek búcsúvétel, utolsó rendelkezések meghallgatása, adósságok elintézése, bocsánatkérés és megbocsájtás stb. céljával)³⁰ megjelenítő, az egyedi embert főszereplővé tevő énektípus előadása a siratás lezárása után a két nagy protestáns felekezetben dog-

²⁵ RMKT XVII/8, 143. sz.

²⁶ *Siratók*, 21.

²⁷ Az Erdélyi Unitárius Egyház Levéltára. *Protocollum Generale Consist. T I. f.9.* 1635 júl. 12. Nyárádszentlászló. Zsinati határozatok.

²⁸ „rithmizálás pedig ne legyen, hanem ha nagy úr kívánságára”; „A ki temetésnél több prédikációt mondand, mint a mennyi már meg van határozva, vagy rithmizál: ha pap 3ft birságot fizet; ha deák az oskolából csufosan kicsapassék.” H. HUBERT, 2004, 73.

²⁹ Versközlésében idézi FONT Zsuzsa, *Epicedium Michaelis Teleki = De la umanism la luminism*, red. Ioan Chiorean, Târgu Mureș, 1994, 59–66.

³⁰ A motívumok jelenlétét számtalan verstípusban (búcsúztatókban is) kimutatja SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi Bálint búcsúverse és a prosopopeia = A magyar költészet műfajai és formátípusai a 17. században*, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szeged, 2005, 375–409.

matikailag legalábbis problematikus viselkedésre készítette a gyászolókat. Ehhez hasonló versek a név kiiktatásával sem kerülhettek az első protestáns énekeskönyvekbe, hiszen összeállítóik éppen az Isten szavának tekinthető, s így kanonizálható szövegtörzset szűkítésére tettek sűrűn vitatkozva erőfeszítéseket.³¹

Ez a típus ráadásul legtöbbször azért sem ércnél maradandóbb emlékmű, mert a névre igazított darabokból egyszerű emberek esetében jóval később is sokszor csak egy példányt kaptak a gyászolók, az ő esetükben családi levéltár/os sem segített az ilyen emlékek megőrzésében, s az ismétlődő tiltások ellenére mindezeket lejegyző kántorok búcsúztatókönyveit tudomásunk szerint Rajeczkyék óta sem gyűjtötte össze senki. Az is erősen kétséges, hogy az adott korból fennmaradtak-e egyáltalán, hiszen még nyomtatott protestáns énekeskönyvek is kevés példányban őrződtek meg, az unitáriusoknál pedig – bármelyik időpontot is fogadjuk el – csak jóval a mű keletkezése utáni kiadások maradtak fenn. (A legkorábbi, 1660-as kiadású épp egy temetési énekgyűjtemény, amely a kanonizált protestáns hagyományból merít, és csupán Thordai három költeményének hozzátételében unitárius.)³²

A fentiekben számba vett elemeket harmonikus formai egységben ábrázoló vers szerzője nem mutatkozik humanistának, a verselés sem utal poeta doctusra, a toposzok biblikusak. Úgy gondoljuk, alkotása azok sorába tartozik, amelyek a reformáció után a protestáns egyházak egységesítése mellett a tan terjesztését is kellett szolgálják, és a műveltek rendszeres leszólásai ellenére tudatosan vállalták e kettősség mellett az egyszerűséget, hogy kivétel nélkül mindenki érthesse mondanójukat.³³

2.

A kolozsvári unitárius kollégium 262-es számot viselő kódexéről Lakó Elemér nem készített részletes leírást. Idő hiányában a katalógus angol nyelvű változatát gondozó munkaközösség is csupán azt közölte, hogy a 318. és a 335. oldal között

³¹ Uz Bálint testamentuma (1595) az 1635-ös lőcsei énekeskönyvben került először sajtó alá, ott a sírnál ajánlják mondani (RMNy 1628/4), s az akkor aktuális tőrésatárt mutatja: Gálfi Kata búcsúztatója/búcsúja 2. része éppen csak utalásszerűen van jelen benne.

³² RMK I. 956. Erről lásd H. HUBERT, 2004, 315–320.

³³ A sok már feltárt párhuzam miatt is figyelmünkre érdemes lengyel protestáns énekköltészet temetésre írott korpuszáról írt monográfiájában Nowicka-Jezowa több példát hoz arra, hogy a művelt arisztokrata udvarokban erősen berzenkedtek az általuk koldusénekeknek csúfolt művek gyülekezeti életben való használata ellen, hiába. Alina NOWICKA-JEZOWA, *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI–XVIII wieku*, Lublin, 1992, 40–44. – Talán Gálfi Kata új válaszokat segít adni Rajeczkyék – Révay Erzsébet levele nyomán – („Ha isten mostani terhemet elvonná, kérem ne hagyjon imitt-amott parasztlul (koldusénekekkel) eltemettetni, hanem Isten parancsolatja szerint becsületes temetésem légyen, verseket mondasson, betévén beléjek sok keserves sorsomat s gyermekégemtől való keserves bujdosásimat, uramért tett keserves nyomorúságimat... (személyes élet részletei) ki is nyomattassa (tartós megőrkítés)...”) nem biztos, hogy hibátlanul megfogalmazott kérdésére: „Arra következtessünk ebből, hogy a búcsúztató jó ideig csak főúri (ill. városi) temetések járuléka volt?”

Dalnoki Nagy Jánosnak a keresztségről és az úrvacsoráról írott értekezései olvashatók.³⁴ A kötettel újabban alaposabban foglalkozunk, hogy teljes, a bemásolt művek azonosításáig elmenő leírást készítsünk. Ezt a munkát még nem fejeztük be, ezúttal is csupán jelezzük a kódex fontosságát, hogy aztán közölhessük egyetlen verses részletét.

A 17. századi bőrkötéssel ellátott, negyedrétt, s az újabban csaknem az elejétől végigvitt ceruzás számozás szerint 489 lapot számláló kódex siralmas állapotban van. A kötés már csak cafatokban lóg, az első és az utolsó, teleírt lapok szinte szétmállottak, némelyikét későbbi kezek félig ki is tépték, másokból pedig akkora darabokat rágtak ki a férgek, hogy szinte alig olvashatók. A szétesett bőrkötés hátlapjára ugyanakkor beragasztottak egy később ugyancsak megtépázott papírcsíkot, amelyen kihagyásokkal az alábbi szöveg látszik kiolvashatónak: *Anno 1706 diebus Maji hic quoque liber... ab I[llustrissimo] D[omino] cantore Stephano Koncz oblatu est bibliothecae... Bibliothecarius Moyses Pákei mp. Conciones Vetustissimae.* A kódexet tehát Koncz István 1706 májusában juttatta el a kollégium könyvtárába Pákei Mózes könyvtárossága idején, s az állományba való felvételét végzők tisztában voltak azzal, hogy régebbi szövegeket tartalmazó gyűjteménnyel gazdagodtak, ezért jelölték meg a címben: nagyon régi prédikációk. Helyes volt a műfaj megjelölése is, hiszen, bár imák és értekezések is vannak a kötetben, legnagyobb részben prédikációkat tartalmaz. A modern beszámozáskor figyelmen kívül hagyott oldalakon Jézus genealógiáját tárgyaló beszéd, majd egy 250 oldalnyi nagy egységben kizárólag magyar nyelvű egyházi beszédek találhatók, amelyek bizonyos csoportjai az egyházi év rendjében látszanak követni egymást, ám a szöveg-egység vége felé már teljesen elmosódik ez a szerkezet. Műfaji szempontból is roppant érdekes ugyanakkor az a következő nagy egység, amely Dalnoki írásai mellett a következő *Exordia quorundam locorum per Clarissimum M. Dalnoki habitu in urbe Claudiaca* címen prédikációkhoz alkalmazható bevezetőket tartalmaz, amelyekben alkalmanként arra is utalás van, hogy miképpen kéne folytatni, majd aplikálni az adott textust. Ezek a retorikailag rendkívül kimunkált szövegrészek mintaként szolgálhattak azoknak a lelkészeknek, akik kevésbé voltak leleményesek a gyülekezetnek a hallgatásra kedvet csináló „felütésben”, mint Dalnoki.³⁵ Fontosságukat növeli, hogy – míg a katolikusok vagy a reformátusok esetében komoly szakirodalom foglalkozhat azzal, milyen elméleti művek álltak a prédikációs gyakorlat hátterében, illetőleg milyen módszerei alakultak ki a gyakorlat áthagyományozódásának – az unitárius világból csak Enyedi György ilyen olvasmányairól tudunk valamit ránk maradt könyvbejegyzései alapján.³⁶

A vegyes tartalmú kódex további szöveganyaga az 1650-es évek végén állt össze, ám egészen bizonyosan tartalmaz olyan részeket is, amelyek korábban

³⁴ *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj/Kolozsvár*, compiled by Elemér LAKÓ, Szeged, 1997. MsU 262.

³⁵ Dalnoki Nagy Mihályról ill. testvéréről lásd BALÁZS Mihály lexikoncikkét Új Magyar Irodalmi Lexikon, Budapest, 1994, I, 393. továbbá KESERŰ Bálint, *Die ungarische unitarische Literatur nach György Enyedi (Über ideengeschichtlich relevante Werke aus der Zeit 1597–1636) = György Enyedi and Central European Antitrinitarianism ...*, i. m., 102–103, 124.

³⁶ Lásd Káldos János rekonstrukciós kísérletét *Bibliotheca Dissidentium*, XV, 151–154.

keletkeztek. Az 1648-ban elhunyt Dalnaki szövegei mellett ilyen az az imádságról szóló elmélkedés, amely szerint immár 1649 esztendeje egy próféta sem szállt alá az emberekhez az égből. Az egyelőre megfajthetetlennek tetsző, csupán a kezdőbetűkkel jelzett nevek mellett helyenként pontosabb dátumok és nevek is szerepelnek. Egy nagy retorikával megírt, s ráadásul nonadorantista hangoltságúnak látszó ima végén az 1651-es dátum olvasható. Egy másik szövegegység zárlatában pedig az áll, hogy *Finis anno 1651 Petrus Czokfalvi*. Egy újabb részlet kibetűzhető befejezése ugyanakkor arról tudósít bennünket, hogy *In anno 1654 die vero 31 Augusti, per me... Johannem Kolosi... in sede Marus*, vagyis hogy a mű megfogalmazását 1654 augusztus 31-én fejezte be valahol Marosszék területén, tehát a maroskörüi gyülekezetek valamelyikében Kolozsi János. Hogy a fenti esetekben a megírás és nem a lemásolás időpontjáról lehet szó, arra abból következtethetünk, hogy a kódex elején, közepén és végén is többször találkozunk az 1659-es esztendő megjelölésével, részint közvetlen, részint indirekten, azon panaszkodás kíséretében, hogy nincs az országnak feje, aki a mostani rettenetes csapásoknak és fenyegetéseknek ellene állhatna. A szövegösszefüggésből ugyanis nyilvánvaló, hogy itt II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi kalandjának vésterhes következményein kesereg a szerző vagy a másoló.

A fentiekben meg is nevezett, szorgalmasan másoló két unitáriusról ugyanakkor lehangolóan keveset sikerült egyéb források alapján megállapítanunk. Csupán annyit mondhatunk, hogy voltak már a 17. században is Kolozsi névre hallgató unitárius lelkészek, s hogy egy bizonyos Csókfalvi Péter szerepel az 1659-ben avatott papok listáján.³⁷ Különösen róla lenne jó többet tudni, hiszen úgy tűnik, hogy a kódex összemásolásában, vagy másoltatásában neki nagy szerepe volt. (Az ő kézvonásaira emlékeztető, s jellegzetes barnás színű tintával írott szövegjavítások a teljes szövegállományban megfigyelhetők, tehát valószínűleg nem csupán megfogalmazott vagy bemásolt fontos részleteket, hanem gondozta és használta a szöveg egészét is. Ráadásul javításai arról tanúskodnak, hogy a prédikációk egy része esetében legalábbis összevetette a bekerült szövegeket forrásaikkal. Több helyütt megváltoztatta például a prédikációk sorszámát, vagy helyesbítette a korábbi összeállításbeli számot, áthúzott és átírt egyes szavakat, a margóra beszúrt olyan szókapcsolatokat vagy mondatokat, amelyeket a másoló kihagyott.)

Természetesen részletes vizsgálatok alapján lehet majd véleményt mondani a kötet egészének vagy egyes részeinek a legszélesebb értelemben vett dogmatikai álláspontjáról, vagyis arról, hova sorolhatók be a 17. századi unitarizmus sokszínű világában. Máris megállapítható azonban a kötet második fele prédikációinak sugallata és mondandója: egy nehéz sorsú, számban megfogyatkozott közösségnek minden körülmények között ki kell tartania, mert küldetése van, s helytállása és rendíthetetlen kitartása a záloga a nagyobb közösség, az ország megmaradásának is. Erdély azért létezhet még, mert megfogyva bár, de élnek itt igazak, azaz unitáriusok is. Az a koncepció jelenik meg tehát, amely ott munkál már Dávid Ferenc és társai korai unitárius műveiben, az Erzsébet angol királynőt Erdély különleges küldetésére emlékeztető könyvjárlás szövegében, Palaeologus *Cate-*

³⁷ Az Erdélyi Unitárius Püspökség tulajdonában lévő, a lelkészavatások névsorait tartalmazó kéziratot Kovács Sándor nézte meg számunkra.

chesis christiana (Keresztény tanítás) c. művében, s Enyedi Györgynek a kicsiny seregről és a szegeletkőről szóló prédikációiban.³⁸ Ennek az elképzelésnek állandó eleme, hogy az isteni gondviselésnek különleges tervei vannak az erdélyi unitáriusokkal, hiszen ők munkálkodtak a legkitartóbban a reformáció elveszett egységének megteremtésén, majd a kudarc után ők őrzik a világ egésze számára az igazságot, s így ébren tartják az isteni kegyelmet is.

Ilyen hangoltságú tehát az a kódex, amelynek legutolsó lapja mindkét oldalán egy-egy, a korábbiakkal összefüggésben nem álló töredék olvasható. A versón (489v) barna tintával, inkább csak emlékeztetőféle iratmaradvány: *Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transylvaniae Georgius Dei gratia Princeps Transylvania partium Fidelibus nostris universis et singulis egregiis nobilibus pariter*. Az oldal más részén a következő szentencia: *Dum mortem trepidas amittis gaudia vitae qui mortem*, amelynek kicsit más eredetije a halálfélelem ellen szól, élet-örömeire int (Linque metum leti; nam stultum est tempore in omni, / Dum mortem metuis, amittis gaudia vitae, *Disticha Catonis*, Liber II. 3., amely a középkortól sokáig a latin nyelvtanítás egyik alapkönyve volt)

Ennek az oldalnak rectóján – egy másik, talán a kódex első részét leíró kéztől – fekete tintával az alábbi, cím nélküli vers olvasható töredékesen, mivel félkör alakban egyszerűen kitépték a lap felét, s így a vers középső részéből csak fél sorok maradtak meg, további részek pedig a molyok áldozatává váltak. Az alábbiakban betűhíven, a szokásos jelöléseket alkalmazva közöljük szövegét.

O viperaknak fajzati merges fergeknek nemei
tisztessagem aldozoi, kik nem altaltok nyelvelni,

Ream tü <mind> kik fogat fentek, szabad nevemet törliitek,
A (!) hirem nevem irigilitek, iomert gonoszszal fizettek.

Beretek czalard Satannal legien edgjut tarsaiv[al]
kepmutato Sodamaval lakollyatok gjalazattal.

Olthatatlan nagi faydalmak ratok szallyon mit[öl] halnak
insegetket mint mostohak, scorpiok ingien...

Kenköves Ethnanak tüzit...
Pluto belyegit erzitek Tantalus vizet...

Ilj insegetek gjötrelmetek legjen minnyai
iövenre idegenre kik enream fog...

Abiron mind ket tarsaval s Jeruzsalem...
Tü is ilyen gjalazatal vetköztetek meg...ne köztetek.

³⁸ Ezekről lásd BALÁZS Mihály, *A De falsa et vera unius Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti cognitione egy példányáról. Adalék az erdélyi unitáriusok angol kapcsolatainak történetéhez*, *Keresztény Magvető*, 109(2003), 21–34.

Nyugodalom ne adassek, czalard uld...
Titianak vagi Tisonak esete legj...

Ollyan insegh szallyon ratok szü mosd...
Mint pokolba sebes langba...

Soyhujtozvan kik kenlodnak es <kik> innen szabads...
erre viszi solgialati nyugodalmat nem le...

Idegenre iovenyre szegenyekre, Istennek...
szent igjere, beszede hirdetőire...

Ragalmazast az kik Istennek, hamissan az kik nyelvelnek
kepmutato.... ragalmazo tudomannal evezzenek...

Az ki iram ez eneket szenvedek sok insegeket,
vers főben beiram nevemet az ezer hatszaz eszendo<ket<

Az <ki iram ez eneket> ki szerzem ezt versekben ezer hatszaz negyven ki-
lenben
visznek vala tö[mlöcbe?] nevit nezd megh az vers főben

Mind az altal van Istentől az ki teremtetette attol
remensege jö az urtol, legien aldott mindenektől

Finis

Ha a sok rejtélyes félsor ellenére mégis versélmény marad bennünk a szöveg elolvasása után, az a mű bizonyos nagyon markáns jegyeinek köszönhető. A régi magyar verseket sokszor körülményessé és vonatottá tevő narratív exordiumot nélkülöző felütés erőssé teszi a verskezdetet. Költőnk tehát üdítően nem szól arról, milyen alkalomból és a tanítás vagy példaadás miféle szándékával szólal meg, így magából a címzettekre szórt szidalmakból és átkokból bontakozik ki egy nehéz élethelyzet megjelenítése. Az átkozódás ilyen pöre, kommentár és reflexió nélküli formája nem túl gyakori régebbi költészetünkben. Hadd emlékeztessünk arra, hogy az ismert bibliai szöveghez nyúló, klasszikus és nyelvileg roppant erős 16. századi szövegben Szkhárosi Horváth András is didaktikus kommentárral vezet be mondandóját, amely többek között arra int, hogy „Vedd eszedbe ki nem féled Istent beszédedbe / Mikínt leszen az te dolgod minden életedben.”

De kikerülhetetlenül reflexív keretben jelennek meg az átkok a szoltárfordításokban és parafrázisokban is, mint például Tordai *Psaltérium*ának 69. és 140. darabjában. Az utóbbiból idézünk:

Az mit reám szántak, azt fordítsad rájok,
Az nekem tölt mérget vegye az ő szájok,
Sebes lánggal égő tűz égesse fájok,
És maradgyon pusztán minden háza tájok,

Az mely árkot ástak essenek bé abba,
Elmerüllyenek, mint a mély tenger habban,
A' rágalmazó ne örvendgyen a' napban,
Hanem éjben élvén jusson rut halálban.³⁹

Az erős kezdés inkább a paszkvillus költészet legjobb darabjaival rokonítja versünket, s talán nem véletlen, hogy szövegünkhöz legközelebbi toposzokat a *Lipcsei-kódex* illetve Szentpáli egy-egy szövegében figyelhetünk meg.

8. Merges fulankia nieluöknek,
veret ki szítak lölkömnek
Nincz erősige testemnek,
Ram tatua torka mindennek

11. Mérges kigioknak kölkei
Titesígnek aroloi,
Ördögnek vadtok rabiai
Orszagat nektek keszetti

18. Pokol torkaban szalianak,
Mind karhozatra iussanak,
Kik ok nélkül ragalmaznak,
Nagy hertelen megh hallianak.⁴⁰

Kriva havassanak keserü gombaja
Sodoma mellet nott Tantalus almaja
Szász szívét emésztő Titius kánjaja
Rajtok hoherkodo lüdertzes bírāja⁴¹

Az első strófákat követő mitologizálást a későbbi fejlemények felől nézve már sablonosnak érzékelhetjük, ám az antik és keresztény elemeknek az a vegyítése, amely olykor nagyon rafinált és keresett változatokban valósult meg a késői barokk tudósabb költészetében, itt még talán nem volt teljességgel elkoptatott. Mindenesetre az említett kettősség is elkülöníti az itteni átoksorozatot Szkhárosi Horváth András szigorúan biblikus szövegétől, de attól is, ahogyan a vágánsköltészet ránk maradt emlékeiben, így pl. a *Szendrői hegedős ének*ben a teljes fizikai lepusztulás kívánása megjelenik:

Nekik én azt ígéröm,
Székik papiros legyön,
Tetékön köröm-mérög keljön,
Hajok hegyesül legyön!

Talpok siketüljenek,
Könyökben vakok legyenek,

³⁹ RMKT XVII/4, 379. sz.

⁴⁰ RMKT XVII/8, 125. sz.

⁴¹ RMKT XVII/13, 5. sz.

Kenyerek hárslevél legyen,
Italjok piros bozza legyen!

Versünkben tehát a pokolba kívánt ellenfelek egyfelől megtapasztalják az Ethna kénköves tüzét, hordozzák Plútó bélyegét, részesülnek Tantalosz, a hatalmas, viharhozó, sárkányfejekkel és kígyó-lábakkal ékes Tüphon (Tiso), valamint az óriás Titüosz (Titia) kínjaiban, akit a Létó elleni erőszakért Zeusz villámmal sújtott, az alvilágban pedig a Holddal mindig újránövő máját szüntelen rágja két keselyű (vagy egy kígyó). Másfelől pedig osztozik Szodoma lakóinak s a Mózes ellen lázadó Abirám (Abiron) és társai büntetésében (4Móz 16, Zsolt 106,16.), akik alatt megnyílt a föld és elevenen sülyedtek a pokolba. Mindezt – a költeményt eddig szigorúan a világi szférában tartva – csupán hírnevének megrontásáért rója ki ellenfeleire, ám a mitologizálást elhagyva a töredékes sorokból ezt követően már vallási sérelmeket olvashatunk ki. Szinte Bornemisza Péter *Cantio optimájára* emlékeztetően késleltetve, a szöveg befejező részében jön elő, hogy Isten ígéje idegennek és jövevénynek tartott hirdetőit érik itt megpróbáltatások. Roppant érdekesnek tarthatjuk azt is, hogy éppen akkor kezd beszélni a többeket is ért rágalmaszokról és talán betömlöcözésről is, amikor a szent ige és hirdetői, valamint rágalmaszok szembeállításáig jut el. Versünk éppen ebben a befejező részében kerül összhangba a kódexnek a fentiekben csupán jelzett alapüzenetével: Erdélyben Isten ígéje kicsiny számú igaz követőinek a hamis tudományok embeivel és intézményeivel kell szembenézniük.

Hogy a vers lírai alanyának mikor kellett kiállnia az átkokkal viszonzott rágalmakat, sajnos nem tudhatjuk pontosan. Költeményünk akrosztichonos vers ugyan, egyéb adatok hiányában első renden mégis csupán az akrosztichon terjedelmet meghatározó, s a terjengősséget meggátló funkcióját regisztrálhatjuk amikor ezt olvassuk: ORBOK JANOS IRAM. Orbók Jánosról semmiféle adatot nem sikerült találnunk, csupán annyit mondhatunk, hogy a 18–19. században tudunk olyan Orbók névre hallgatókról, akik unitárius lelkészek voltak, ezért nem abszurd egy ilyen nevű unitárius oskolamestert vagy lelkészt elképzelnünk a 17. században, ám egyáltalán nem kizárt, hogy világi férfiúról van szó.

Hogy a 17. században keletkezett verssel állunk szemben, azt elárulják kolofonjai. Versünk ugyanis két kolofonnal is rendelkezik, amelyek közül természetesen csak az egyiket vettük figyelembe a fenti akrosztichon leolvasásakor. Hogy egy költemény valamelyest eltérő változatai eltérő kolofonokkal is maradtak ránk, nem teljesen szokatlan jelenség a régi magyar verses anyagban. Vadai István köszönettel vett tanácsára⁴² hadh hivatkozunk csupán e kötet ünnepeltjének nagyon kedvelt szerzője, Illésházy István nagy versére. Az RMKT adott kötetének összeállításakor még csupán azokról a kiadásokról tudtak a szakértők, amelyek végén az Ötvös Péter által nemzedékek számára új és új invencióval elemzett következő sorok állnak:

⁴² Lásd VADAI István, *Körmendi Lukács 16. századi versszerző* c. kéziratát. A *Zarándokságimnak te vagy kaluza...* kezdetű vers kolofonja a Czerey János énekeskönyvben még 1599-es évszámot tüntet fel, a Kuun-kódexben szereplő változata azonban 1614-et ad.

Mikoron a madarak fákon fészket raknak tavasszal zöld erdőben
Béjárván sok földet, bujdosó fejemet megnyugotám egy völgyben
Ezt ugy szerzém, igyemet kesergém az ezer hat száz négyben.⁴³

Ám később Hubert Ildikó megtalálta Pápán egy kéziratos énekes könyvecskét,⁴⁴ amelyben Illésházy versének egy töredékes változata olvasható, s amelyben a kolofón – rejtélyességében is sokat mondóan – az alábbiakra módosult:

Mikor...(?) vezket rak...(?) szöld erdo...(?)
egi meszot...(?) met vigaz ...(?) ben
ezeket...(?) az eszer.....es az hu.....mban.

A közétező Hubert Ildikó 1623-at véli kiolvasni a harmadik sorból, ám azt is lehetségesnek tartja, hogy ez esetleg a másolás idejeként szerepelne a töredékben. Szerintünk a szövegmorzsalék ezt nem engedi meg, s jóval valószínűbb, hogy a pápai töredék egy olyan változatot őrzött meg, amelynek szerzője 1623-ben is aktuálisnak és alkalmazhatónak tartotta a vers morális szentenciában összegezhető üzenetét, s így egyszerűen frissített az évszámon.

Talán valami hasonló figyelhető meg az Orbók János névére írt költeményben is, jóllehet egészen kivételes módon itt csupán a kolofonók variálódását örökítette meg forrásunk. A versnek tehát két különböző évszámra aktualizált változata is létezett, s a másoló vagy már az ő forrása mindkettőt megőrizte. Ha nagyon modernnek szeretnénk lenni, s a számok interferenciájáról kívánnánk elmélkedni, akkor persze harmadik évszámként ide vehetnénk még az 1650-es évek valamelyikét is, hiszen másolónk minden bizonnyal azért írta le ez idő tájt az Orbók szájából megszólaló panaszokat, mert aktuálisnak tartotta őket.

A vers fentiekben erényként említett tömörsége ugyanakkor nagyon megnehezíti a keletkezés körülményeinek rekonstrukcióját.

Mivel jónéhány hasonló darab született a tizenöt éves háború időszakában, s mivel az unitáriusok közösségének közismerten nagy megpróbáltatásokat kellett átélnie már ebben az időszakban is, meglebbe a költemény helye akkor is, ha a kolofón áthúzott sorának megfelelően 1600-ra vagy az 1600-as évek legelejére datálnánk. Köztudott azonban, hogy az unitáriusság egészét, s egy-egy radikálisnak tartott közösségét megpróbáltatások egész sora érte a 17. században, beleértve szombatosok és nonadorantisták tömlöcre vetését 1638-ban, s az azt követő esztendőök intézkedéseit. Az is rendre elhangzott a református vitatkozóök műveiben, hogy idegenek (olaszok és lengyelek) hozták be Erdélybe a szentháromságtagadás különféle változatait, így az erre való utalás sem segít a pontosabb datálásban. Meg kell maradnunk tehát annál, hogy a bizonyosan 1659 előtt szerzett költemény olyan unitárius szerző műve, aki a század első felében megélt közösségi és egyéni sérelmeit beszéli ki szenvedélyesen átkozódó soraiban.

⁴³ RMKT XVII/1, 80. sz.

⁴⁴ HUBERT Ildikó, *A pápai énekeskönyv-töredék*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, T. XXV, 1988, 183–187.

Balázs Mihály–Keserű Gizella

ZWEI UNBEKANNTE ALTE UNGARISCHE GEDICHTE

Diese Studie entstand während der Bearbeitung der bislang unerschlossenen unitarischen Predigtbücher in Klausenburger Bibliotheken. Es sind dabei zwei Gedichtfragmente zum Vorschein gekommen: eine Leichenrede (~1590–1620) sowie ein verfluchendes Pasquill (vor 1649). Im Beitrag wird der Versuch unternommen, diese Texte gattungsgeschichtlich einzuordnen. Dabei wird die Leichenrede auf die Edelfrau Kata Gálfi als erster Vertreter eines Gedichttypus betrachtet, der bisher für wesentlich später angesetzt wurde.⁴⁵

⁴⁵ Tanulmányunk az MTA-SZTE Koraiújkorai eszmetörténeti kutatócsoport és az OTKA Felekezeti és múlteremtés c. pályázata támogatásával készült. Külön köszönet illeti H. Hubert Gabriellát értékes tanácsaiért.

